

ΕΚΚΛΗΣΙΑ & ΚΡΑΤΟΣ

Βάσω Κιντή

Για διάφορους συγκυριακούς λόγους δεν παρακολούθησα από πολύ κοντά όσα συνέβησαν και συζητήθηκαν για την Εκκλησία. Αναρωτιέμαι, ωστόσο, αν πέραν των προσωπικών, συγκυριακών λόγων, υπάρχει και κάτι άλλο που με κράτησε και με κρατάει μακριά. Όπως συνέβη με πολλούς άλλους, σίγουρα λόγοι αισθητικής θα με κράτησαν μακριά από τις «αποκαλύψεις» της τηλεόρασης. Επιπλέον, όπως επίσης ισχύει για πολλούς άλλους, οι «αποκαλύψεις» αυτές δεν με εξέπληξαν, όπως δεν με εξέπληξε ο χειρισμός τους από τα μέσα ενημέρωσης και άλλους φορείς. Λόγοι πολιτικοί, ωστόσο, θα επέβαλλαν ακριβώς να ασχοληθεί και να εμπλακεί κανείς στη συζήτηση: Να μια καλή ευκαιρία να προβληθούν και να προωθηθούν ορθά πολιτικά αιτήματα όπως ο χωρισμός εκκλησίας και κράτους. Γιατί όμως, δεν με κινητοποιεί αυτό το ορθό αίτημα; Υπάρχει κάποια εξήγηση πέραν της μόνιμης, ίσως, αγκύλωσης που δημιουργεί ένας ορισμένος πολιτικός παροπλισμός; Γιατί βαριέμαι να διαβάσω τα σχετικά κείμενα και γιατί όταν έβαλα την υπογραφή μου κάτω από ένα από αυτά αισθανόμουν ότι εκπλήρωνα μια υποχρέωση που ανήκει σε μια προηγούμενη περίοδο πολιτικού προβληματισμού;

Δεν εννοώ ότι το αίτημα χωρισμού εκκλησίας-κράτους δεν είναι επιτακτικό. Ούτε εννοώ πως δεν πρέπει να τεθεί επειδή αποτελεί αίτημα ήδη από την εποχή του διαφωτισμού το οποίο, ενώ έχει αντιμετωπιστεί, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, στον Δυτικό κόσμο, στην Ελλάδα εκκρεμεί και εγείρεται διστακτικά με μεγάλη διαφορά φάσης. Αυτό που με απασχολεί είναι ότι στα περισσότερα κείμενα που έχω διαβάσει, τα επιχειρήματα και οι θέσεις που προβάλλονται αποτελούν μια μάλλον κουρασμένη επανάληψη αυτονότων αρχών και αληθειών οι οποίες θα μπορούσαν να διατυπωθούν σε οποιαδήποτε άλλη χρονική περίοδο. Έχει κανείς την εντύπωση πως, σε μια συγκυρία που περιέγκεται και τροφοδοτείται ποικιλοτρόπως, έρχεται στο προσκήνιο μια υπόθεση που βάραινε ως καθήκον από το παρελθόν για να διεκπεραιωθεί εσπευσμένα με όρους βασικά του παρελθόντος, χωρίς να λαμβάνονται υπ' όψιν όσα έχουν μεσολαθήσει εν τω μεταξύ. Εννοώ ότι σήμερα το αίτημα για τον χωρισμό εκκλησίας κράτους δεν μπορεί να είναι απλώς ένα αίτημα ανεξίτηρσκείας, δικαιωμάτων γενικώς, ούτε να τίθεται απλώς με όρους αντικληρικαλισμού. Το κράτος δικαίου, έστω και μη χωρισμένο με σαφήνεια από την εκκλησία, μπορεί σήμερα να διασφαλίσει τα επίδικα ατομικά δικαιώματα. Υπάρχουν, βεβαίως, πτυχές που θα μπορούσαν να συζητηθούν πολιτικά: ποια μορφή, π.χ., θα μπορούσε να πάρει ο χωρισμός αυτός, αν σημαίνει, ας πούμε, την πλήρη απόδοση της εκκλησίας στους πιστούς της απαλλάσσοντας το κράτος και τα πολιτικά κόμματα από κάθε περαιτέρω ευθύνη. Ή εάν, ακόμη κι αν υπάρξει χωρισμός, η πολιτεία θα αναλάβει και θα διατηρήσει την ευθύνη παρακολούθησης της πορείας ενός σώματος που λειτουργεί στο πλαίσιο της. Υπάρχουν όμως και θέματα που παρουσιάζουν γενικότερο ενδιαφέρον, και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν φιλοσοφικά, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η ανάλυσή τους δεν θα είχε πολιτικές συνέπειες και διαστάσεις. Ένα από αυτά είναι γιατί η Εκκλησία μετά από τόσους αιώνες αντιπαράθεσης, κριτικής και καταδίκης από την κοσμική σκοπιά, μετά από τόσα πειράματα και εκδοχές απόστασης από το κράτος, μετά από τόσο μαχητικό ουμανισμό, μετά από τόσες προόδους στις επιστήμες, μετά από τόσο ορθολογισμό ή μηδενισμό στη φιλοσοφία, μετά από τόσο αναίδεια, τόσο προπέτεια, τόσο μαγεία, τόσο ελαφρότητα στην τέχνη, γιατί εξακολουθεί να είναι τόσο ισχυρή;

Υπάρχουν πολλών ειδών απαντήσεις: φιλοσοφικές (η σχέση του ανθρώπου με το θείο),

πολιτικές (έκπτωση των πολιτικών ιδεολογιών και επιστροφή στις σταθερές και πάντα διαθέσιμες οδούς), θεσμικές (η Εκκλησία, οργανισμός με ιστορία και τεράστια επιρροή), ψυχολογικές, ιστορικές, κοινωνιολογικές, κλπ. Είμαι σίγουρη ότι πολλές από αυτές, ή και όλες μαζί, είναι σωστές. Δεν θα ήθελα να διατυπώσω μια άλλη εκδοχή των φιλοσοφικών απαντήσεων ούτε προβάλλω κάποια εξήγηση δική μου. Το ενδιαφέρον ερώτημα, κατά τη γνώμη μου, είναι τι είναι αυτό που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη εποχή ως προς αυτό το φαινόμενο για να κρίνει κανείς στη συνέχεια πώς πρέπει να χειριστεί σήμερα τα πράγματα όταν μετά από τόσο αμφισβήτηση εξακολουθούν να χρειάζονται μεσολαβητές στη σχέση των ανθρώπων με τον Θεό, όταν μετά τον θάνατο του Θεού οι άνθρωποι τον αναζητούν και, ως φαίνεται, τον χρειάζονται ακόμη, όταν επιστήμονες και φιλόσοφοι των οποίων ο ορίζοντας σχηματίζεται από σκληρά γεγονότα και άτεγκτη λογική περνούν, είτε ρητά είτε σιωπηρά, στην αντίπερα όχθη.

Ο Καναδός φιλόσοφος, και καθολικός του θρήσκευμα, Charles Taylor στο βιβλίο του *Varieties of Religion Today* (Harvard, 2002), το οποίο αποτελεί ευσύνοπτο σχόλιο στο βιβλίο του William James, *The Varieties of Religious Experience* (1902) —και τα δύο βιβλία προέκυψαν από αντίστοιχες διαλέξεις, τις λεγόμενες Gifford Lectures, των δύο φιλοσόφων στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου— υποστηρίζει ότι, τουλάχιστον στο μεγαλύτερο μέρος του Δυτικού κόσμου, η περίοδος που διανύουμε χαρακτηρίζεται, ως προς τη σχέση με τη θρησκεία, από αυτό που ονομάζει «εκφραστικό ατομισμό». Η έμφαση είναι όχι μόνο στην προσωπική επιλογή από ένα δεδομένο εύρος εναλλακτικών λύσεων (επιλογή θρησκείας, επιλογή δόγματος, επιλογή του αγνωστικισμού ή της αθεΐας) αλλά στην ελεύθερη και γνήσια έκφραση ενός αυθεντικού εαυτού μέσω της πνευματικής αυτής επιλογής. Έτσι πολλαπλασιάζονται αυτοί που δηλώνουν την πίστη τους σε μια απρόσωπη ανώτερη δύναμη, αυτοί που επιλέγουν να ασπαστούν ανατολικές θρησκείες, αυτοί που υιοθετούν New Age τρόπους ζωής συνδυάζοντας την πνευματικότητα με τη θεραπεία. Η περίοδος αυτή (η οποία ξεκίνησε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και κυρίως τη δεκαετία του 60) αντιπαράβάλλεται από τον Taylor με δύο προηγούμενες περιόδους: μία παλαιότερη στην οποία το κράτος και η εξουσία συνδέονταν στενά με το θείο (ο ηγεμών ήταν εκπρόσωπος του Θεού στη γη) και η εκκλησία (κυρίως η Καθολική) ήλεγχε

τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των πολιτών, και μία νεώτερη, που συνδέεται με τον απομαγεμένο κόσμο των Προτεσταντικών κοινωνιών της νεωτερικότητας και στην οποία η έμφαση είναι, όλο και περισσότερο, στην προσωπική επιλογή του θρησκούματος. Ωστόσο, παρά το ότι στις κοινωνίες αυτές κανένα θρησκευτικό δόγμα δεν είχε την αποκλειστικότητα στη σύνδεση κράτους και θείας πρόνοιας, ο Θεός, και πιο συγκεκριμένα ο ιουδαίο-χριστιανικός Θεός, ήταν παρών μέσω του κοσμικού του σχεδίου που εξασφάλιζε την προαγωγή του γενικού καλού μέσα από τη συγκρότηση κοινωνιών που ενσωμάτων τις αξίες του. Οι πιστοί, παρά τις μεταξύ τους δογματικές διαφορές, και την απουσία μιας κυρίαρχης και προνομιακής Εκκλησίας, αναγνώριζαν σε ένα ευρύτερο, κοσμικό πλέον, πλαίσιο, αυτό του φιλελεύθερου, κοσμικού κράτους. Η περίοδος που διανύουμε σήμερα διαφέρει κατά το ότι είναι πολύ περισσότερο πλουραλιστική και διασπασμένη ακριβώς επειδή κατέρρευσαν, η μία μετά την άλλη, οι ελπίδες ότι υπήρχε στον κόσμο κοινό νόημα. Παλαιά, η μελαγχολία και η παραίτηση, η αναδίπλωση σε έναν προσωπικό χώρο, βίωνονταν ως απογοήτηση από έναν σταθερό κόσμο έμπλο σημασίας, με δεδομένο και ορισμένο το καλό και το κακό. Σήμερα η μελαγχολία και η απόσυρση προκύπτει από τη συνειδητοποίηση της απουσίας νοήματος και του κενού ή αναπλήρωση του οποίου επιχειρείται στη μικρή κλίμακα της ιδιωτικής σφαίρας.¹

Αν η ανάλυση του Taylor είναι ορθή, αν δηλαδή η τάση σήμερα είναι προς μια ατομική αντίληψη της θρησκευτικότητας και της πίστης, τότε το αίτημα χωρισμού εκκλησίας και κράτους στη σημερινή εποχή μπορεί να ερμηνευθεί όχι μόνον ως αίτημα υπέρ ενός λαϊκού κράτους που παίρνει τις αποστάσεις του από τη θρησκεία γενικώς και από τις επί μέρους εκκλησίες ειδικότερα, αλλά και ως αίτημα, που απαιτεί περισσότερο ζωτικό, ιδιωτικό, χώρο για την επιλογή και την έκφραση του προσωπικού θρησκευτικού αισθήματος των πολιτών. Αντί δηλαδή η θρησκεία, σε μια πορεία εκκοσμίκευσης, να μένει πίσω ως αναχρονισμός και να περιθωριοποιείται, προβάλλει ως συστατικό στοιχείο της προσωπικότητας το οποίο πρέπει προστατευθεί στον πιο απρόσβλητο χώρο, τον ιδιωτικό, ώστε να καλλιεργηθεί και να ανθίσει.

Ο William James, 100 χρόνια πριν τον Taylor, τόνισε τη σημασία της προσωπικής θρησκευτικής εμπειρίας χωρίς, ωστόσο, να υποτιμά τον ρόλο της εκκλησίας την οποία

shall I not be as real as the things I see ?

phobia

THE HOUR OF THE SHORTEST SHADOW

θεωρούσε απαραίτητη ώστε η εμπειρία αυτή να μεταδοθεί. Παρότι έκρινε τις φιλοσοφικές και θεολογικές διατυπώσεις δευτερεύουσες έναντι του θρησκευτικού αισθήματος, εν τούτοις, αναγνώριζε ότι δεν μπορεί παρά να είναι αναγκαίες επειδή το αίσθημα από μόνο του, καθότι εντελώς ιδιωτικό, είναι, όπως λέει, βουβό. Θέλουμε να συμμεριστούμε τα αισθήματά μας με άλλους, θέλουμε να επικοινωνήσουμε μαζί τους. Για να μιλήσουμε όμως χρειαζόμαστε λέξεις, τύπους αφηρημένους και γενικούς που η Εκκλησία κωδικοποιεί εν τέλει σε δόγμα. Οπότε, αν δεχθούμε όσα λέει ο James, η σχέση ανάμεσα στο ιδιωτικό –στο θρησκευτικό αίσθημα– και το δημόσιο –την Εκκλησία–, δεν μπορεί εύκολα να διαρραγεί όχι τόσο, ή όχι μόνο, επειδή η ηγεσία της Εκκλησίας μπορεί να επιδιώκει την εκμετάλλευση αυτού του αισθήματος εποφθαλμιώντας κοσμικές εξουσίες, αλλά και πιο ουσιαστικά επειδή η συναίσθηση της θρησκευτικής εμπειρίας και η κοινωνία της απαιτούν έναν δημόσιο χώρο και λόγο.

Ο James ανέδειξε επίσης στο έργο του, αυτό που ο Taylor αποκαλεί δράμα της νεωτερικότητας. Η παρακαταθήκη του Διαφωτισμού μας έκανε να πιστεύουμε ότι με την πρόοδο της επιστήμης και την απελευθέρωση των ανθρώπων από τα ποικίλα δεσμά, η θρησκεία θα υποχωρούσε καθώς θα γινόταν φανερός ο παραπλανητικός της ρόλος. Αυτό όμως δεν συνέβη. Οι άνθρωποι εξακολουθούν να αισθάνονται την έλξη της πίστης ενώ συγχρόνως –και εδώ είναι το παράδοξο– αντιλαμβάνονται τη σημασία του ελέγχου, της κριτικής, της αυτονομίας που συνδέονται με την ωριμότητα, την αξιοπρέπεια και τον ορθό λόγο. «Η πίστη όσων πιστεύουν γίνεται εύθραυστη όχι επειδή άλλοι άνθρωποι εξ ίσου ευφείς, συχνά εξ ίσου αγαθοί και αφοσιωμένοι, διαφωνούν μαζί τους αλλά επίσης από το γεγονός ότι μπορούν να βλέπουν ακόμη τη δική τους αντανάκλαση στην άλλη οπτική, βλέπουν δηλαδή ότι ως πιστοί έχουν μια πολύ επιεική αντίληψη για τα πράγματα» (Taylor 2002, σσ.56-57). Από τη μια ενδίδουν «απερίσκεπτα» στα αισθήματα και τα πάθη τους και οδηγούνται στην πίστη, από την άλλη αναγνωρίζουν οι ίδιοι, ως έλλογα υποκείμενα, πόσο σαθρά, αφελή και μετέωρα είναι αυτά που δέχονται ως πιστοί.²

Πόσοι όμως από αυτούς που μιλούν σήμερα για τη θρησκευτική πίστη και την Εκκλησία σκύβουν πάνω στην ένταση αυτή και στα ειδικά χαρακτηριστικά που έχει στη σύγχρονη εποχή ώστε να διαμορφώσουν μια επιχειρηματολογία και μία πολιτική που δεν θα στέκεται στην

επιφάνεια και δεν θα ανακαλεί απλώς στόχους-εμβλήματα; Τα μεγάλα κόμματα υποτάσσονται πλήρως στη συγκυρία μεριμνώντας στενά για τα μικροκομματικά τους συμφέροντα που ανατρέπονται σπασμωδικά με την παραμικρή στροφή των γεγονότων, ενώ τα μικρά εμμένουν –αν δεν καθηλώνονται– στην αναχάραξη και προβολή ιδεολογικών –και συμβολικών– τόπων. Απομακρύνονται έτσι από την κοινωνία, οι πολίτες δεν αναγνωρίζονται στον λόγο των πολιτικών που τους εκπροσωπούν με αποτέλεσμα ο δημόσιος λόγος να μην είναι παρά θέαμα που δεν περιέχει αναλύσεις και επιχειρήματα αλλά φωνές και εύκολη συνθηματολογία.

Δεν ισχυρίζομαι, όπως είπα και παραπάνω, ότι το αίτημα χωρισμού εκκλησίας και κράτους δεν πρέπει σήμερα να προβληθεί. Θα ήθελα όμως να ακούσω, να διαβάσω και να σταθμίσω επιχειρήματα που να συζητούν γιατί σήμερα είναι ορθό. Τι θέλουμε να επιτύχουμε σήμερα; Την περιθωριοποίηση της εκκλησίας, την απαξίωση της θρησκείας, την προστασία της, την ενίσχυση του σεβασμού μας; Θέλουμε πατερναλιστικά να διαφωτίσουμε τους πολίτες ή να σεβαστούμε τις επιλογές και τις προτιμήσεις τους; Είναι ένα αίτημα νεωτεριστικό ή ένα αίτημα μεταμοντέρνο; Είναι φιλελεύθερο ή μαρξιστικό; Στην πολιτική βέβαια δεν υπάρχουν αμιγή αιτήματα και στην προβολή τους συγκεντρώνονται πολλές και ετερόκλητες πολιτικές δυνάμεις. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν μπορούν να αντιπαρτίθενται επιχειρήματα και να συγκρούονται πολιτικές οι οποίες οδηγούν σε διαφορετικούς δρόμους. Όταν ο πολιτικός διάλογος είναι μεστός, όταν παρουσιάζονται στους πολίτες οι συνέπειες της μιας ή της άλλης θέσης και των συγκεκριμένων σχεδιασμών, τότε μπορούν να κρίνουν και να επιλέξουν υπεύθυνα και να αισθάνονται ότι όσα συμβαίνουν τους αφορούν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Βέβαια ο Taylor αναγνωρίζει ότι σε χώρες όπως αυτές των Βαλκανίων, στην Ιρλανδία ή την Πολωνία, επιβιώνουν ακόμη στοιχεία της νεωτερικής εποχής, δηλαδή ο πατριωτισμός και η εθνική ταυτότητα έχουν ακόμη στοιχεία θρησκευτικά. Ωστόσο, ακόμη και στις χώρες αυτές, η τάση είναι και πάλι προς την εξατομίκευση.

² Ο James, ακολουθώντας τα βήματα του Αυγουστίνου και του Πασκάλ, υποστήριξε το δικαίωμα στην πίστη (βλέπε άρθρο του Στάθη Ψύλλου, *Cogito 01*), τονίζοντας ότι δεν είναι ορθολογικό να εξορίζεται η βουλητική μας πλευρά με τα πάθη της από τον σχηματισμό πεποιθήσεων, ειδικά όταν βρισκόμαστε μπροστά σε επιλογές επιτακτικού χαρακτήρα. Ο ορθός λόγος δεν μας οδηγεί υποχρεωτικά στον αγνωστικισμό. Μάλιστα, ο ίδιος ο αγνωστικισμός που υποτίθεται προκύπτει όταν το πνεύμα μας κρατηθεί μακριά από κάθε πάθος, δεν είναι, λέει ο James, παρά το αποτέλεσμα της προσήλωσης σε ένα και μοναδικό πάθος, αυτό που θέλει να εξορίσει τη βούληση.